

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(477/7) «18/19»

Н.О.Гончарова

ПУТІВНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДВОРЯНСЬКОЇ БЛАГОДІЙНОСТІ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Статтю присвячено вивченню проявів благодійної діяльності дворян в галузі освіти, охорони здоров'я і піклування Одеси. Доводиться теза про значимість путівників як цінного джерела з означеної проблематики.

Ключові слова: путівники, дворянство, Одеса, благодійність, пожертвування.

Стаття посвящена изучению проявлений благотворительной деятельности дворян в области образования, охраны здоровья и попечительства Одессы. Доказывается тезис о значимости путеводителей как ценного источника по данной проблематике.

Ключевые слова: путеводители, дворянство, Одесса, благотворительность, пожертвование.

The article studies the displays of charity nobles in the areas of education, health and care of Odessa. A thesis is proved about the importance of guide-books as a valuable source on the subject.

Key words: guide-books, nobility, Odessa, charity, donation.

Постановка проблеми. Не викликає заперечень теза про те, що краєзнавчий аспект належить до пріоритетних напрямків історичних досліджень. Сучасні науковці у своїй роботі прагнуть задіювати найширший арсенал доступних документальних джерел. Неабияку цінність серед них представляє такий різновид історико-краєзнавчої літератури, як путівники.

Путівники – це особлива група історичних джерел, які залучаються при розробці питань соціально-економічної і культурної історії. Вони з'явилися, коли був накопичений значний комплекс відомостей в області історії, етнографії, географії, статистики, й одночасно виникла потреба повідомити ці дані публіці в популярній формі. Підготовка путівників вимагала від їх авторів володіння різноманітною статистичною інформацією про місцевість, історію, побут та культуру населення, топографічні і кліматичні особливості тощо. Окрім того, у таких виданнях обов'язково містилась практична інформація для подорожуючих різних категорій населення. Ми погоджуємось з В.Константиною, що в працях, які побачили світ до 1905 р., домінував позитивістський підхід слідування за джерелами як найбільш оптимальний принцип викладення матеріалу. Саме тому цим роботам притаманна значна фактографічність [1, с.165].

Аналіз актуальних досліджень. Путівники вже стали предметом спеціального джерелознавчого вивчення. Є.Молочко [2], А.Непомнящий [3] аналізують значення путівників в розвитку історичного краєзнавства Криму. В роботі А.Тарасенка наведено класифікацію путівників [6]. Наукова розвідка А.Санцевич присвячена характеристиці путівників як довідкової літератури з історії різних міст України [5]. Однак, як джерело з історії благодійної діяльності дворянства Південної України путівники досліджені недостатньо.

Метою статті є на прикладі аналізу путівника «Одесса, ея окрестности и курорты» (Одеса, 1901) вивчити джерельний потенціал даного різновиду історико-краєзнавчої літератури з історії дворянської благодійності.

Виклад основного матеріалу. Вибір для аналізу третього видання ілюстрованого путівника Г.Каранта не є випадковим. Його автор зазначає, що книга має допомогти подорожуючим орієнтуватись в Одесі, дати практичні поради, довідкові відомості, ознайомити з визначними пам'ятками міста, курортами тощо [4, с.3]. Порівняно з попередніми, у виданні путівника 1901 р. збільшено кількість інформаційних відомостей, малюнків.

Структура даного путівника є досить типовою для подібних видань. На початку та в

кінці книги розміщено блок оголошень з докладними відомостями про фірми та установи м. Одеси. Перша частина містить практичні вказівки щодо наявних в Одесі першокласних і другокласних готелів, ресторанів, дешевих їдалень, трактирів, літніх кафе-ресторанів, кав'ярень та кондитерських. Далі стислий нарис про минуле Одеси, а також історичні замітки про бульвари, вулиці, сади, площі та сквери, кладовища, храми, пам'ятники, мости і сходи, видовища й літні розваги, клуби, бібліотеки та музеї, періодичні видання, навчальні заклади і притулки. Окремий розділ висвітлює діяльність пошти, біржі, кредитних установ, Земського будинку, Міської думи, пасажирського вокзалу, порту, тюремного замку, Пале-рояля і Пассажа, критих ринків, міського водопроводу, газового заводу, електричної станції, скотобійні.

Наступні розділи першої частини розповідають про товариства взаємної допомоги, благодійні, вчені, літературні, художні товариства та лікарські установи. Окремо автор зупиняється на цілющих властивостях одеських лиманів: Андріївського, Хаджибейського, Клейн-Лібентальського, описує околиці Одеси.

У другій частині розміщені адреси урядових та громадських установ, адреси осіб так званих вільних професій за абеткою роду занять та докладний алфавітний покажчик торговельних і промислових підприємств. У кінці другої частини знаходяться довідкові відомості, відомості загального та місцевого характеру, розклади рейсів пароплавів тощо.

У рубриці «Бібліотеки та музеї» містяться певні відомості про участь дворян у розвитку бібліотечної та музейної справи в Одесі. Так, за сприяння князя М.Воронцова в 1835 р. в місті була заснована публічна бібліотека. З 1883 р. вона перейшла у власну будівлю, на зведення якої дворянин Г.Маразлі пожертвував 35 тис. крб. [4, с.90].

У 1839 р. при підтримці князя М. Воронцова в Одесі був створений Музей товариства історії та давностей [4, с. 90]. Художній музей, відкритий для відвідин у 1899 р., був розташований у подарованій місту Г.Маразлі будівлі на Херсонській вулиці [4, с.91]. На кошти графа М.Толстого у 1899 р. на розі вул. Надеждинської була зведена будівля для облаштування Картинної галереї. Її експозиція представлена для огляду публіки безкоштовно [4, с.91]. В цій же рубриці «Путівник» повідомляє про Народну читальню на Старорізнничній площі, яка побудована на кошти Г.Маразлі та подарована ним місту. Читальня була відкрита у 1891 р. До речі, плата за читання в ній з відвідувачів не бралась [4, с.92].

Наступна рубрика «Навчальні заклади» наводить факти підтримки дворянами одеських освітніх установ. Зокрема, повідомляється про пожертвувану графом А.Строгоновим бібліотеку (17 тис. томів), яка увійшла до фондів бібліотеки створеного в 1865 р. Новоросійського університету [4, с. 96]. Крім бібліотеки в університетській будівлі розташовувався Мінц-кабінет, фонди якого нараховували понад 3 тис. монет та близько 15 тис. медалей [4, с.97]. У виданні розповідається, що дворянка Янковська пожертвувала Мінц-кабінету колекцію з 850 монет.

На гроші громадського діяча та колекціонера Г.Маразлі неподалік від Малого фонтана була споруджена будівля для Школи садівництва та городництва [4, с.101]. Окрім того, меценат виділив земельну ділянку для практичних занять учнів.

У 1806 р. на вул. Старопортофранківській був заснований Інститут шляхетних дівчат. Облаштування будівлі закладу відбулось за рахунок пожертвованого бароном Штігліцем капіталу в 100 тис. карб. [4, с.107].

Дані про благодійність дворян в сфері піклування містить розділ «Притулки». Так, у 1900 р. був відкритий притулок для інвалідів друкарської справи. Ініціював збір пожертвувань для цієї справи В.Навроцький [4, с.114]. Богадільня імені Г.Маразлі на Привозній площі була побудована на кошти колишнього міського голови та утримувалась за рахунок міста [4, с.118].

У «Путівнику» подано інформацію про діяльність благодійних товариств міста, до складу яких входило чимало представників дворянської верстви. У виданні Одеського жіночого благодійного товариства, заснованого в 1833 р., знаходились Благовіщенський

та Михайло-Семенівський сирітські будинки. «Путівник» повідомляє, що у Благовіщенському сиротинці опікувались дівчатами та жінками німецькими і похилого віку, а в Михайло-Семенівському – сиротами-хлопчиками [4, с.115]. Почесною попечителькою Товариства була графиня О.Мусіна-Пушкіна [4, с.147].

Одеське товариство для облаштування дешевих нічліжних притулків, утверджене в 1875 р., відало справами двох нічліжних притулків: «Масовського» на вул. Старопортофранківській та «Приморського» на Митній площі [4, с.117]. Очолював розпорядчий комітет означеного товариства Г.Маразлі [4, с.148]. Одеським слов'янським благодійним товариством ім. св. Кирила та Мефодія утримувався напівблагодійний напівнавчальний заклад «Питомник слов'янських дівчат» [4, с.119]. Крім того, це товариство зарекомендувало себе облаштуванням народних аудиторій, читалень тощо.

Нерідко дворяни-благодійники не обмежувались поодинокими проявами допомоги і ставали попечителями піклувальних установ. Так, в Одесі для одиноких осіб жіночої статі був заснований притулок «Усіх скорботних радість», попечителькою якого була графиня О.Алопеус [4, с.147]. Справами цього притулку опікувався також граф П.Шувалов [4, с.116]. Вищезгаданий благодійник Г.Маразлі був почесним головою Товариства сприяння фізичному вихованню дітей (1892) та Товариства допомоги учням народних училищ м. Одеси (1900) [4, с.153].

У наступній рубриці «Путівника» розповідається про товариства благодійні та взаємної допомоги. Товариство для допомоги бідним м. Одеси, засноване в 1878 р., мало на меті надання допомоги бідним; впродовж зимового часу воно постачало бідняків хлібом та вугіллям, зрідка грошовою допомогою. Товариство утримувало рукодільну майстерню та три дешевих їдальні [4, с.145]. Головою товариства була графиня О.Шувалова, соборний комітет очолювала графиня Є.Мусін-Пушкіна [4, с.146].

У 1879 р. при Одеському управлінні Червоного Хреста була заснована Касперівська община, з якої сестри милосердя відряджались до лікарень, богаділень та за вимогою приватних осіб [4, с.146]. Головою управління Касперівської общини був граф П.Шувалов, товаришем його – дійсний статський радник М.Качурин. Графиня Є.Капніст була попечителькою Касперівського відділу Червоного Хреста, а її товаришем – княгиня Є.Урусова [4, с.147].

У 1899 р. в Одесі з метою опікування занепалими жінками, котрі повернулись до чесної праці, було засноване Товариство св. Магдаліни. Головувала в Товаристві графиня О.Шувалова, її товаришем був дійсний статський радник М.Шимановський [4, с.147]. «Путівник» повідомляє, що попечителем Стурдзівської общини сердобольних сестер був дійсний статський радник, князь Ю.Гагарін [4, с.147].

Одеське товариство для піклування про немовлят і породіль було засноване в 1864 р. Товариство утримувало Павловський пологовий притулок на вул. Старопортофранківській, лікарню з гінекологічних хвороб та повивальну школу [4, с.152]. Покровителем товариства був граф М.Толстой [4, с.116]. У 1846 р. організоване Одеське попечительство про дитячі притулки, головою якого був граф П.Шувалов, а його товаришем – дружина, графиня О. Шувалова [4, с.154]. До речі, «Путівник» засвідчує головування графа П.Шувалова й у Товаристві спасіння на водах, Попечительстві про народну тверезість та Попечительстві про будинки працелюбства [4, с.155]. Графиня О.Шувалова очолювала також комітет Товариства недостатніх їдалень для студентів Імператорського Новоросійського університету.

У 1887 р. в Одесі було засноване Товариство покровительства тим, хто відбув покарання, та безпритульним. У «Путівнику» зазначається, що головою товариства був дійсний статський радник М.Шимановський [4, с.149]. При товаристві для колишніх неповнолітніх злочинців працювала палітурна майстерня.

Одеське товариство виправних притулків, засноване в 1886 р., очолював дійсний статський радник С.Знаменський. Почесним попечителем товариства був граф М.Толстой,

серед членів попечительської ради «Путівник» називає дворян М. Драго та Р. Орженцького [4, с.152].

«Путівник» згадує й про Одеські благодійні товариства для іноземців. Так, Приходське благодійне товариство при Римсько-католицькій церкві, засноване в 1872 р., очолював граф Л. Грохольський [4, с.150]. Товариство видавало нужденним єдиновірцям допомогу продовольством, грошима та ін. Головою Італійського благодійного товариства (1864) був барон Н. Сквітті [4, с.150]. Товариством була затверджена премія ім. Д. Гарібальді.

Рубрика «Лікарські установи» також містить відомості з досліджуваного питання. Так, Одеський бактеріологічний інститут (1886) розміщувався у будівлі, зведеної у 1894 р. на пожертвуванні Г. Маразлі кошти. Цей інститут проводив дослідження туберкульозу, черевного тифу, дифтерії, крупозної пневмонії, гонореї, сибірської виразки, холери, прокази, сапа та ін., виготовляв антидифтеритну сироватку для потреб кількох губерній [4, с.163].

На кошти барона Ф. Масса був зведений павільйон з номерами для достатніх хворих при Євангелістській лікарні [4, с.164]. Лікарня Касперівської общини Червоного Хреста була заснована в 1893 р., коли родина панів Лішиних пожертвувала гроші за будівництво барака на 12 осіб [4, с.165].

Лікарня Стурдзівської общини сердобольних сестер, як і сама община, були започатковані з ініціативи таємного радника О. Стурдзи. В лікарні було 60 ліжок (45 для дорослих та 15 для дітей). Ліжка утримувались на кошти, пожертвовані різними особами, імена яких присвоювались означеним ліжкам [4, с.165].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведений аналіз засвідчує, що путівники поєднують довідкову й освітню інформацію та містять різнопланові відомості з історії України XIX – початку XX ст. Значний масив фактичних даних про участь дворян в благодійницькому русі дозволяє долучити путівники до переліку важливих джерел даної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Константинова В. Краєзнавчі студії з міської історії Південної України другої половини XIX – початку XX ст. / В. Константинова. – С. 165-170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nzzpmv/2011_23/Konstant.pdf
2. Молочко Е.В. Путеводители второй половины XIX – начала XX века как форма популяризации памятников истории и культуры Крыма / Е.В.Молочко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Исторические науки». – Т.23(62). – №1: спецвыпуск «История Украины». – 2010. – С.133-139.
3. Непомнящий А. А. Записки путешественников и путеводители в развитии исторического краеведения Крыма (последняя треть XVIII – начало XX в.) / А.А.Непомнящий // Институт украинской археологии и источниковедения им. М.С.Грушевского НАН Украины. – К., 1999. – Вып.46. – 212 с.
4. Одесса, ея окрестности и курорты. Иллюстрированный путеводитель Г.Каранта. – Одесса: Книгоиздательство Г.Н.Каранта, 1901. – 425 с.
5. Санцевич А.В. Историчні знання у довідниках-путівниках по містах України / А.В.Санцевич // Всеукраїнська науково-практична конференція «Туризм і завдання національно-культурного відродження України»: Тези доповідей та повідомлень / Інститут туризму ФПУ. – К.; Черкаси, 1992. – С.37-39.
6. Тарасенко А.И. Источниковедческое изучение и классификация путеводителей / А.И.Тарасенко // Архивознавство, археографія, джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць / Український НДІ архівної справи та документознавства. – К., 2002. – Вип.5. – С.260-271.